

ABDÜLHAK HÂMİD VE SÂMİ PAŞA ZÂDE SEZÂİ'NİN LONDRA İNTİBALARI

İNCİ ENGİNÜN

Büyük bir imparatorluğun tebaası olan Osmanlı aydınlarında kuvvetli olmanın verdiği bir üstünlük hissi vardı. İslâmiyete mensûbiyetten ileri gelen, Hristiyanları hakîr görme, kâfir sayma duyguları ile de birleşen bu his dolayısıyla onlar, Avrupa'nın ilim, edebiyat ve güzel sanatlarına, hattâ yaşama tarzlarına karşı bile herhangi bir ilgi duymamışlardır, Ahmed Hamdi Tanpınar, "Osmanlı cemiyeti, kendisine karşı daima az çok birlik halinde bir Avrupa görmeğe alışmıştı. O, tarihini tek başına yapmış ve öyle yaşıyordu. Bu itibarla on sekizinci asra kadar garba bakışımızda mühim bir değişiklik görülmemesi gayet tabiidir"¹ demektedir.

Batıya karşı Haçlı seferleri devrinden itibaren başlayan Ahmed III deyrinde kısmen örf, âdet, fikir ve sanat sahalarına, kısmen ilmi eserlere çevrilen alâka umumî olmamış, muayyen bir zümreye inhisar etmiştir. Ahmed III 'den önce, Fatih'in sarayında çalışan Avrupalı Rönesans ustaları, Bayezid II devrinde İstanbul'a getirilmesine çalışılan bazı sanatkârlar vardır. Fakat bu ilgiler padişah ve sadrazamların şahsî merak ve tecessüslerinden daha ileri gitmiyordu. Aydın zümresinin bile bu davranışları hoş karşılamadığını, Hristiyan Avrupa'nın daima hakîr görüldüğünü aks ettiren metinler mevcuttur. Meselâ Nef'i, Gürcü Mehmed Paşa'yı hicv eden meşhûr manzûmesinde:

*Sende islâm eseri olsa eğer zerre kadar
Eylemezdin Alamanzâde'yi hemdem a köpek²*

demektedir. Haşmet meşhur *Sûrnâme*'sinde Avrupa krallarını padişahın emrinde birer uşak olarak tasvir eder.

1. XIX. Asır Türk edebiyatı tarihi, İstanbul, 1956, s. 9.

2. Fuad Köprülü, *Divan şîri antolojisi*, İstanbul 1931, s. 444.

Osmanlı devletinin batı dünyası ile ilgilenmesi asıl, imparatorluğun gerileme ve çökme devirlerinde, imparatorluğun batıdan alınan reformlar vasıtasıyla diriltilmesi düşünüldüğü zaman bahis konusu olmuştur. Batıdan bahseden ve ilk müşahedeye dayanan eser, on yedinci asırda Evliya Çelebi'nin «*Seyahatnâme*» sidir. Bunu Ahmed III'in sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin «*Sefâretnâme*» si takip eder (1721). Bu inhitat devrinde matbaa açılmış, ilmi eserler basılmış, askerî teşkilâtta yenilik yapılmıştır. Ayrıca Avrupa modası İstanbul'un saraylarını ve kibar konaklarını süsler. Selim III devrinde batı tesiri imparatorluğun hemen hemen her yerinde hissedilir ve Avrupa ile devamlı temasımızı temin eden Berlin, Londra ve Pariste'ki daimî sefirlikler kurulur. 1792 tarihinde Londra'ya sefir olarak gönderilen Yusuf Ağâh da bir sefaretnâme meydana getirmiştir¹.

1839 yılında ilân edilen Tanzimat fermânı ile Avrupalılaşıma «devlet programı» olur. Bu devri hazırlayan aydınlar Avrupa'nın terakki-sini ve Osmanlı devletindeki eksiklikleri görmüş ve anlamışlardır. Batılı müesseselerin mutlaka alınması gerektiğini düşünen aydınlar yetişmiştir. Sadık Rifat Paşa v.b. 1830 dan sonra harp tazminatı meselesini görüşmek üzere Rusya'ya gönderilen Halil Rifat Paşa, dönüşünde «Devlet-i Aliyyenin yaşaması için garbı taklid etmekten başka çaresi» olmadığını söylemişti².

Avrupa denince akla ilk önce Fransa geliyordu. Az da olsa, Avrupa ile ilk temaslar daha çok Fransa ile olmuş ve böylece iki devlet arasında bir münasebet geleneği teşekkül etmişti. İngiltere ilgi duyulan ikinci devlettir.

Avrupa'ya giden Türk aydınlarından, bazıları intiba ve fikirlerini yazmışlar ve böylece edebiyatımızda âdetâ bir seyahatnâme nevi teessüs etmiştir. Bu yazarlar, Avrupa'ya kendi devirlerinin meseleleri arkasından bakmışlar, Avrupa'yı değerlendirirken de devirlerinin ihtiyaçları açısından hareket etmişlerdir. Ancak, bu yazılarda yazarlar arasındaki mizaç ve kültür farkları da görülür, hattâ dikkat edilen objeler bile şahıslara göre değişir. Türkiye'de matbuat hayatının başlaması, bu görüş ve intibaların daha geniş bir sahaya yayılmasına, halka inmesine sebep oldu. Bundan dolayı, Türkiye'nin batılılaşma meselesini incelerken nesil ve şahısları ayrı ayrı tedkik etmek gerekir.

¹ Mustafa Nihad Özön, *Metinlerle muasır Türk edebiyatı tarihi*, 1934, s. 89.

² Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. asır Türk edebiyatı tarihi*, s. 39.

Bu yazının gayesi, Tanzimat devri edebiyatında mühim bir yer tutan Abdülhak Hâmid ve Sâmî Paşa zâde Sezâî'nin Londra hakkındaki intibalarını incelemek suretiyle Avrupa'ya bakış tarzlarının bir cephesini göz önüne koymaktır. Konu olarak Londra intibalarının seçilmesi, bu şahısların orada bizzat bulunmuş olmalarındandır.

Hâmid ve Sezâî, Avrupa'yı değerlendirirken büyük ölçüde Paris veya Londra'dan aldıkları intibalara dayanmaktadırlar. Bu iki şehir onların âdeta Avrupa'ya bakış tarzlarını tayin eder.

I

Türk edebiyatında Hâmid ve Sezâî Beylerden önce Londra'dan bahseden bazı Türk yazarları vardır.

1836 (1252) yılı ortalarında İngiltere sefirliğine tayin edilen Mustafa Reşid Paşa "Türkiye'ye ait meselelerin hallinin ancak İngiltere ile kabil olabileceğine inanmış" ve bütün siyasî işlerin merkezinin Londra olduğuna padişahı ikna etmişti¹.

Londra'da İngiliz siyasî şahısları ile görüşen, haricî siyasetlerini tedkik eden Mustafa Reşid Paşa, «liberalist» devletin büyük sanayiine hayran kalır ve Türkiye'nin batı medeniyetine girmesi ve İngiltere ile dost olması gerektiğine inanır.

Reşid Paşa'nın İngiltere ve İngiliz hayranlığı Tanzimat devri yazarlarına bir yön tayin etmiştir. Onun fikirlerinden müteessir olan Nâmık Kemal Londra intibalarını Teşrinevvel 1872 tarihli İbret gazetesinde neşrettiği «Terakki» adlı makalesinde ortaya koyar². Bu makaleyi incelemeyen önce 1838 de Londra'da bulunan Seyyid Mustafa Sâmî Efendi'nin «Avrupa risâlesi» ve 1851 yılında Londra'daki umumî sergiye bir heyetle giden Mehmed Rauf'un «Seyahatnâme-i Avrupa» ve yine aynı heyetle giden ve ismini zikretmeyen bir memurun «Seyahatnâme-i Londra» adlı eserlerini gözden geçirmek gerekir³.

1838 yılında Paris'e sefaret başkâtibi olarak gönderilen Seyyid Mustafa Sâmî Efendi⁴ 1840 (1256) Takvim-i Vekayi matbaasında bası-

¹ Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat devri tarihi*, İstanbul, 1945, s. 22.

² Mustafa Nihat Özön, *Nâmık Kemal ve İbret gazetesi*, İstanbul 1938, s. 176-189.

³ Şükran Özler, *Tanzimattan II. Meşrûtiyet'e kadar seyahatnâmeler*, Türkiyat Enstitüsü, Tez, nr. 511, s. 92-93.

⁴ Mustafa Öktem, *Seyyid Mustafa Sâmî Efendi'nin hayatı*, Türkiyat Enstitüsü, Tez, nr. 461.

lan kırk sahifelik « *Avrupa risâlesi* » adlı eserinde bir müddet kaldığı “ geceleri gündüzden rûşen ” Londra’dan bahs eder. Şehrin meşhûr Thames nehrini, ticaret hayatındaki önemli mevkiini ve gaz ile aydınlanan sokaklarını, güzel kadınlarını, donanmasını, nüfusunu, Thames tünelini ve darbhânesini anlatır.

“ İşbu Londra şehri Avrupa’da en cesim ve ma’mûr bir vilâyet olmakla meşhûr ve kesret-i ticareti bir hadde bâliğ olmuştur ki yalnız vapur sefinesi olarak Londra vesair İngiltere iskelelerine âmed-şud eden altıyüz elli kıtaya vesair yelkenli tüccar gemisi yirmi üç bin bu kadar resîde olduğu kizb ü mübalâgadan berî ve dürdür. Şu kadar ki havası her bâr duman içinde olarak ecnebiye begayet muzır ve ne hal ise Avrupa’nın her bir mahallinde bulunduğu vechile gaz tâbir eyledikleri kandillerin Londra’da her diyardan ziyade kesreti ciheti ile geceleri gündüzden rûşen bulunduğu mahall-i mezbûru seyahat edenler indinde bedihî ve zâhir olup lâkin bu vehamet-i havanın içinde yine Londra’nın hasnâ-yi peri-sîma ve nâzik-edaları Avrupa’nın bir diyarında görülmüş şey değildir ve devlet-i müşarünileyhânın asıl itinası umur-i bahriye hakkında lâzım geldiğinden asâkir-i berrîyesi fakat seksen bin nefer olup ancak donanması bayağı haric ez-îmkân sûretinde olarak kebîr ve sagîr bin kıt’adan mütecaviz sefâyindir ve nefsi-i Londra’da mütemekkin ahalinin adedi bir milyon sekizyüz bindir ve bu Londra’da vaki olan sınaat-i garibe ve nevâdirat-i acibenin bu varakpârede tadad ve beyanı derece-i istihâlede olmağla Londra’nın vasatından cereyan eden Thames nehrinin zîrinden cisr yapılmakta olduğuna ve banko tabir olunan kâğıt sikke darbhânesinde darb olunan kâğıt ve mikdar ise meselâ saat yelkovanının seyri misillu tertib olunan çarhlar vasıtasıyla darbhânenin büyük memuru bulunan kimesne ol darb olunan kâğıtların mikdarını bilmek ve bu cihetle serikadan muhafaza olunmak için icad olunmuş olan usûl-i acibenin yani bir odada bir sikkezenin darb eylediği bir kâğıdın mikdarını diğer ayrı odada olan memur gaibden haberdar olur derecede bilmesine dair sihr ü icaz-vadisinde bir san’at bulunduğu itimad olunduğu halde kusûr Londra’nın her türlü garaibatı tasdik olunur.”¹

Ahmed Hamdi Tanpınar, bu risaledeki fikir ve görüşlerin sonradan Nâmık Kemâl tarafından geliştirildiğine dikkati çeker².

Mehmed Rauf, « *Seyahatnâme-i Avrupa* » (1851/1267) adlı eserinde, vazifeli olarak Londra umûmî sergisine gittiği zaman “öteden ber

¹ *Avrupa risâlesi*, s. 21 - 23.

² *XIX. asır Türk edebiyatı tarihi*, s. 95.

ilim ve irfanına, kültür ve medeniyetine hayran olduğu Avrupa'ya dair "âcizâne bir yâdigâr bırakmak için" bu eserini yazdığını belirtir. Vapur yolu ile gittikleri Londra'yı yazar "pek azîm enli boylu olarak, hattâ "bir kaç sokağının boyu iki üç saat çeken" caddeleri, nufusu, iklimi ve bacalardan çıkan dumanla simsiyah bir şehir olarak tasvir eder. Parkları, köprüleri ve tüneli "geniş bostan kuyusu gibi olup yüz ayak merdivenle inilen ve tünel denilen başka çeşit köprüleri" anlatır. Mehmed Rauf'un seyahatnâmesinde şehir hakkında önceden bilgisi olmayan bir yabancıya hayranlığı görülür. Yazarın tafsilatla anlattığı kısımlar British Museum ve Londra sergisidir.

1852 (1268) yılında Londra'da açılan milletlerarası sergiye iştirak etmek üzere gönderilen eşyalarla birlikte giden bir memurun yazmış olduğu « *Seyahatnâme-i Londra* » (İstanbul, 1269) da yazar, bir arap gençi ile dolaştığı Londra'yı anlatır. Yazar, Thames sahillerini, sergiyi, dokları, gazino, kahve, tiyatro, saray ve hayvanat bahçesini gezer. Halkın yaşayışından, âdetlerinden ve bankalardaki muamelenin kolaylığından bahseder.

Londra'ya ait intibaları muhtevi eserler arasında Ömer Lütfi'nin « *Ümit - Burnu seyahatnâmesi* » (1. tabı İstanbul, 1292, Ahmed Efendi mat., 112 sahife), İngilizlerin batıl inançlarına geniş yer veren ve onlardan istihfafla bahseden Asmaî'nin « *Seyahat-i Asmaî* » (Matbaatü'l-camia, Kahire, 1308, 224 sahife), ve Ahmed İhsan'ın 1307 (1891) yılında yapmış olduğu seyahate aid « *Avrupa'da ne gördüm* » (İstanbul, Alem mat., tarihsiz, 588 s.) adlı eserleri sayılabilir.

Nâmîk Kemal 17 mayıs 1867 de İstanbul'dan kaçmak zorunda kaldığı Paris'i, Padişahın bu şehri ziyareti sırasında terke mecbur edilir. Bunun üzerine gittiği Londra'da 1868 de Hürriyet gazetesinin neşri ile uğraşır. Bir buçuk yıl kadar kaldığı Londra'da sık sık para sıkıntısı çeken¹ ve devamlı bir mücadele içinde yaşayan Nâmîk Kemâl'in mektuplarında Londra intibaları pek az yer alır. Kayazâde Reşad'a yazdığı tarihsiz bir mektubunda Nâmîk Kemâl, Charlotte Street w. 15 Fitzroy Square adresindeki yeni evine taşındığını ve evini bir çocuk sevinci ile anlatır²:

" Apartimanım gayet nefis, bir âlâ salonu, üç nefis yatak odası bir mutfağı var. Ayda 110 frank. Lâkin döşemesi bizim sahibenin. Görsen hayran olursun. Kibar olduk, gitti".

Mektuplarında pek az ve dağınık olan intibaları, 14 Teşrinevvel 1288.

¹ Midhat Cemal Kuntay, *Nâmîk Kemâl*, I, s. 444.

² Midhat Cemal Kuntay, *Nâmîk Kemâl*, I, s. 537.

(26 Ekim 1872) tarihli İbret gazetesinde neşredilen « Terakki » adlı makalesinde toplu olarak bulunur. Makaleye “ Londra’ya enmûzec-i âlem denilse mübalâga değildir” cümlesi ile başlar. Londra’da bacalardan çıkan dumanın yarattığı bir siyahlık vardır. “ Ahkâm-i adaletin cereyanını görmek isteyenin” önüne parlamento çıkar. Parlamentonun önce dıştan tasvirini yapan yazar, sonra içinden de bahseder. Üç dört yüz mebusun içinde bulunduğu bu parlamentonun, encümenlerinde, müzakerelerinde, değil kavga, gürültü, öksürük bile duyulmaz. Nâmık Kemal, sıra ile mahkeme, mektep, gemi, numûnehâne, hayvanat bahçesi, rasathâne, kütüphâne; tiyatro, Thames nehri kenarındaki mahzenler, fabrikalar, matbaalar otel, dükkan ve madenleri anlatır.

Makale bütünü ile bir hitabet örneği gibidir. Yazıda intibalarını anlatan bir yazar değil, kendi fikirlerini destekleyici deliller bulmuş olan bir hatip mevcuttur. Yazının adı da Londra değil, Terakki’dir. Nitekim, yazının sonuna doğru İstanbul’u bir kaç yılda bir Londra şekline sokmanın imkânsızlığını itiraf ederek, özlemini belirtir¹. Nâmık Kemal Londra’da medeniyet ile ilgili gördüğü her şeye hayrandır.

II

Hâmid’in 1885 yılında 33 yaşında iken (24 Teşrinsani 1301 tarihli emirname ile) Londra sefaretini baş kâtipliğine tayin edilene kadar İngiltere’ye gittiğine dair bir vesika mevcut olmadığı gibi, böyle bir kayıt da yoktur². Ancak Hâmid, kendisinden önce gidenlerden farklı tecrübelerle sahiptir. Henüz bir çocuk iken ağabeyisi ile Roma yolu ile Paris’e gitmiş, orada okula devam etmiştir. Sonra kendisine seçtiği meslek de onun muhtelif yerlerde vazifeli olarak bulunmasını sağlamıştır. Gerek içinde yetiştiği muhit, gerek bu vazifeler, bilhassa Hindistan’da bulunduğu yıllar Hâmid’in İngilizler ve İngiltere hakkında bir ön fikir edinmesini mümkün kılmıştır. 1881-1885 yılları arasında Londra’da bulunan Sezâi Bey’e yazdığı mektuplardan onun İngiltere hakkında neler düşündüğünü anlamak mümkündür. Bunlar bizzat müşahâdeye dayanan intibalar olmamakla beraber Finten müellifinin bakış istikametlerini tayin eden unsurlardandır.

Kasım 1883 te Hindistan’a giden Hâmid, Bombay’dan Nâmık Ke-

¹ Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. asır Türk edebiyatı tarihi*, s. 421.

² Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmid Tarhan, hayatı ve eserleri*, adlı kitabında, gidiş tarihini 6 Aralık 1886 olarak gösterir. (İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivi, 1303 yılı Hariciye Bölümü, 1486 sayılı belge) s. 257.

mal'e yazdığı 13 Kânunsani 1299 (25 Ocak 1884) tarihli mektubunda şehri "İngiliz memleketi" diye adlandırır ¹.

" Bir otele gittik ki İngiliz binası olduğuna delâlet etmek üzere demirden masnû idi. Zaten memleketin bir İngiliz memleketi olduğu gördüğümüz ebniye-i âliyeden, turuk-i cêsîmeden, şimendöferlerle tramvaylardan, âsar-i medeniyetten belli idi. Hindistan'a mahsûs olup da benim İstanbul'dan beri düşündüğüm, alâka ettiğim Hind cevizi ve hurma ve ananas ve anbe ve narçil ağaçlıkları içinde Londra adamları, Londra arabaları, Avrupa hâneleri görmek pek ziyade hoşuma gitti. Yenilik daima sevildiği için değil memleket düşündüğüm gibi olduğu için hoşuma gitti."

Golos'ta tanıdığı Türk dostu Mr. Lougvert'e ² burada başka İngilizler de katılır. Hâmid, Hatırat'ında, kendisini bir "hükûmdar" gibi karşılayan "mağrur ve mütekebbir" Bombay valisi Sir James Fricson'dan, Bombay'a varışından üç gün sonra "Hindistan orduları sipehsâlârı" olarak gelen Kraliçe Victorya'nın oğlu Duc de Phanon ve Hindistan umûmî valisi Lord Dafrin ile karısından bahs eder ³.

Hâmid'in Hindistan'da bulunduğu zaman İngilizler'e pek dostluk duygusu beslemediği söylenebilir. Nitekim Duc de Phanon'un Hindistan'a gelişinde halk tarafından karşılanışını yıllar sonra şöyle anlatacaktır: ⁴.

" Acezenin kuvveti istikbâl etmesi demek olan bu manzara hâlâ gözlerimin önündedir "

Yine Hindistan'da tanıdığı İngilizler için şöyle der: "İngiltere'de İslâm dostu olan İngilizler bile Hindistan'da düşman-i islâm olurlar. Çünkü ahâli-i islâmiyeyi halifenin teb'a-i ma'nevîsi olduklarından dolayı İngiltere'nin düşmanı addederler. Ve o merbûtiyetten çok korkarlar. Korku ise bir saik-i iftirasdır. Sebeb-i tevahhüş zâil olunca vahşet de zevale hâil olur" ⁵.

Hâmid Londra'da bulunan Sezâi Bey'e yazmış olduğu 12 Mayıs 1882 (30 Nisan 1298) tarihli ⁶ mektubunda Londra'dan, bilhassa kadınlarından şöyle bahs eder:

¹ Mektublar, I, s. 6-7.

² Nimet Karagöl, *Hâmid'in hatıratı*, Türkiyat Enstitüsü tez, nr. 330, s. 115.

³ aynı eser, s. 124, 125, 131.

⁴ aynı eser, s. 125.

⁵ aynı eser, s. 125.

⁶ Mektublar, I, s. 18-20, (Sonu eksik ve tarihsiz olan bu mektubun tarihi Sezâi Bey'in Londra 3 Ağustos 1298 Mektublar, I, s. 41) tarihli mektubundan anlaşılabilir ve Sezâi Bey'in 10 Nisan sene 98 tarihli mektubuna cevaptır. Gündüz Akıncı bu mektubun 1882 de Golos'tan yazıldığını belirtir. (*Abdülhak Hâmid Tarhan, hayatı ve eserleri*, s. 19).

“ Londra ve Paris'in parfömözlerini andırır lâtif bir rüzgar, mevaki'-i vahşet müekkeleleri gibi, rayihalar neşr ederek eser. Havası sünbüli, sabahı rengin, mâhitâbı ulvîdir.

Bilirim, bilirim, bilirim ki oranın (Londra'nın) kadınları hüsn ü cemâlde benim teşbihatımla vasf olunacak derecelerden bâlâdır. O nûr-i lâciverde benzeyen hevâyî gözlerinde bir subh-i nâmütenâhînin ibtisamından münakis bir hâl görünür; ulvî bakışları hep semaviyatı ihtar eder; şaşaa-nisâr olan saçlarına nazar olunsa zan edilir ki başlarına nûr inmiştir. Yürüyüşlerinden terbiye ve marifet, kıyafetlerinden letâfet ve zarâfet anlaşılır, Düşünmeli ki kendileri lâtifliğin, zarifliğin de fevkinde olmak lâzım gelir. Denizdeki serv-i sîmînler onların âlem-i âbında olan safa kadar şevk-engiz değildir. Gökdeki amûd-i nûranilere benzetdiğin endamları mirat-i kâinatın suver-i mehasininde bi-hemtadır.

Galiba Paris meshûdâtımdan olarak sana da nakl etmişdim ki o benâtü'l-cezire tenâsüb-i kamet, temâyüz-i hüsn ü melahât ile Paris' de dahi taayyün eder. Bulvarlar, « bois » lar, Champs-Elysée'ler en ziyade o letaif-i zevil-hayat ile tezeyyün'eyler. Fakat benim gönlüm bizim taraf güzellerine daha ziyade ısınmış. Bizimkileri su-i itiyad, su-i terbiye, su-i taayyüş gibi vesait, muhasenât-i tabiiyelerinden çıkarıyor.

İngiltere'de güzellik bir dereceye kadar sînâfidir denilebilir. Ahalisi hikmet ü ma'rifet eseri olarak hüsn-i terbiye, hüsn-i hareket, hüsn-i tagaddi ve maişet sayesinde kesb-i kuvvet ve binaenaleyh kesb-i hüsn-i sûret ediyorlar.

Sarah Bernard için -ki tabiat hilâfına olarak-

— Ne zaman istese güzeldir o.

demiş idim. Şiddet-i ân, safvet-i renk, nisbet-i endâm gibi kemâlât-i sûriye güzel havalı mevki'lerde, güzel mevkili havalarda perveriş bulur. Demek ki İngilizler mukteziyât-i tabiata tagallüble bu hasais-i kudreti temellük ediyorlar. Orada her şey gibi güzellik dahi terakki ediyor.

Vicdaniyât bahsine gelince : İtikad-i mahsusun hakayıkandır. Zaten ben vicdansızlığı İngiltere'nin nisvanına azv etmemişdim Kadınların hissiyat-ı rakika ile min tarafillah perverde ve hattâ vatan kadar evlad-perver olduklarını isbata (mâder-i vatan) vasfımın kabul-i umumîye mazhariyeti kâfidir”.

Bu mektub ilk bakışta Hâmid'in 1885 yılından önce Londra'ya gördüğü intibanı vermeye beraber, kendisinin de belirttiği gibi

"Paris meşhudatı"ndan ibaret olabilir. Nitekim, Gündüz Akıncı da Hâmid'in 1885 den önce Londra'ya gitmediğini katiyetle belirtmektedir¹.

Hâmid'in Recaiâde Ekrem'e «Memleket-i tuyûr» dediği Hindistan'dan yazdığı 5 Mayıs 1884 tarihli mektubunda da Hâmid'i İngiltere'de bulunduğu yıllarda pek fazla ilgilendirecek olan güzel İngiliz kızlarından bahis vardır. "Güzel İngiliz kızının mahbubu olan çirkin Hintli bugünlerde güzeller diyarına yani Londra'ya gidiyor. Avdetinde İstanbul'a gidecek. Ben de bir mektup vereceğim de seninle görüşecek"².

Hâmid, Hindistan'da İngilizceyi bir az öğrenmiştir. Recaiâde'ye yazdığı 11 Teşrinevvel 1884 tarihli mektupta bundan bahseder³.

"Bizim ibtida Londra'ya sonra İstanbul'a gidecek olan Hintli zat Londra'ya gitti. Sezâi ile görüşmüşler. Bilmem İstanbul'a gider mi? Gider de seninle mülakat ederse farisî, yahud Fransızca söylersiniz. Hind müslümanlarından bizim görüşeceğimiz gibi zevatın hemen cümlesi farisî bilirler. Öyle olmasa ben de dilsiz kalırdım. İngilizceyi iki üç ayda ne kadar öğrenilebilirse ben bir senede o kadar öğrendim. Cemiyetlere girip çıkmıyorum ki terakki edeyim. Fakat bu defa, yani bir hafta sonra Bombay'a gideceğimizde bir kulûbe, filan girmenin yolunu bulacağım".

Açık, güneşli havaları seven Hâmid, henüz görmediği fakat daima kapalı olduğunu duyduğu Londra havası hakkında Recaiâde'ye 5 Mayıs 1884 yılında Bombay'dan şunları yazar⁴:

"Güneş kapanmış, canın sıkılıyormuş. Ben de semanın o kapanık halini hiç sevmen. Fâsîd fikirler gibi karanlıkta düşünmeği tecrübe etmedim. Karanlıkta hiç bir şey yapamam. Güneş aydınlığını severim. Fikrim güneşte açılır. Bilmem biçare Milton nasıl yazarmış. En parlak eseri mahsûl-i zulemâtdır, yani Paradis Perdu - ki nûr-i basarını gaib ettikten sonra eşî'a- nisar-ı tulûc olmuş":

Aralık 1885 te Londra sefreti baş kâtîbi olarak Londra'ya giden Hâmid, bu şehrin yabancı bir gence verebileceği bütün zevklerin yanında, resmî bir devlet memuruna tattıracağı zevkleri de tadar. Ancak anlattığı Londra intibalarına daima sisli hava ve güzel İngiliz kadınları refakat eder. Recaiâde Ekrem'e yazdığı 1 Mayıs 1886 tarihli (19 Nisan 1302) mektubunda:

"Londra'nın baharı geldiği için buharı gitmeğe başladı. Güneş burada her gün doğuyorsa da doğduğuna pişman oluyor gibi bir şey. Fakat galiba daha evvel de dediğim gibi-o güneşe cânîşin olacak pek

¹ Abdülhak Hâmid Tarhan, *hayatı ve eserleri*, s. 181.

² *Mektublar*, I, s. 1.

³ *Mektublar*, I, s. 187.

Mektublar, I, s. 137.

çok yıldızlar doğuyor. Mecalis-i müsâmeret, burclar kadar âli, yine burçlar kadar rûhâniyetle mâli görünüyor. Hep de zührelerden teşekkül etmiş burçlar! Bizim memleketimizde ise güneşden başka parlak bir şey olduğu hatırıma gelmiyor. Bazı letâif vardır ki iyi görülmemesi daha ziyade mucib-i telezzüzdür, Buranın buhar içinde uçan melekleri de öyle bir tesir hasıl ediyor. Gal memleketine, İrlanda'ya filan gidip dolaştım. Arada bir seyahat edemezsem oturamıyorum. Ah fikrimin gittiği yere gidemeyince hepsi boş.. Mamafih hiçliğe nisbetle boşluk bir şeydir. Artık bu kadar hasbihal elverir" ¹.

Londra' da bir Hindistan sergisi açılır. Hâmid, 5 Mayıs 1886 (23 Nisan 1302) tarihinde yine Recaizâde'ye yazdığı mektubunda bu sergiden bahs eder. Sergide Fatma Hanım'ı hatırladığı ve orayı beğendiği anlaşılır.

"Dün burada Hindistan « exposition » u açıldı. Hindistan'da Hindistan bu kadar görülemez. Daireleri, dükkânları arasında gezerken haremimi arayacak gibi oldum. Geçelim.

Akşam exposition'da bir restoranda taam ettim ki kandillerle yıldızlar inmiş denecek derecede-donanmış, bahçesi perilerle doluydu. Hizmetçiler hûri olduğundan kendimi cennette sandım. Cennet taami ettik diyeyim mi? Bu bahçe altı ay bu halde devam edecekmiş. Bizim de hayat devam ederse ne mutlu!..." ²

Yaz, Hâmid'e göre Londra'nın en güzel mevsimidir. Ne yazık ki, şehrin güzelleri tatillerini geçirmeğe başka yerlere gitmişlerdir.

"Londra'nın havaca şimdi en güzel mevsimidir. Cennet ise de meleklerin çoğu uçup gittiler. Ben ise İsviçre'de bir dağ tepesinde olan meleğimle muhabere ediyorum. Bu güzelin her yeri nur, fakat kalbi zulmettir; zulmet olduğuna göre yukarda geceye teşbih olunan bedbahta ³ bir taalluku olmalı değil mi idi? Hayfâ ki bir nokta kadar nisbeti yok. İşte benim sevdama dökunan burasıdır" ⁴.

İstanbul'a gelmek için izin isteyen şâir, durumu Ekrem Bey'den sorar. 29 Eylül 1887 (17 Eylül 1303) tarihli mektubunda şöyle yazar:

"Eğer beni özledinse bu işi sorarsın. Yoksa Londra cemiyeti yakında avdet eder de ben de içinden bir sene daha çıkamam!

¹ Mektublar, I, s. 308.

² Mektublar, II, s. 205.

³ Hâmid bu mektubun başlarında, "gecenin ulviyeti malûm, ben kendime teşbihte yalnız zulmetini murad etmişdim ki güneşin istirahatata gittiği zamanda peyda olur, muvakkattir, müstaid-i zevaldir, ayn-i zilâldir, öyle değil mi?" diyor.

⁴ Mektublar, II, s. 19, Recaizâde Ekrem'e yazdığı 6 Ağustos 1887 tarihli mektubu.

Akşama iki saat kaldı Bir az güneş görünüyor. Bu Londra için büyük bir şeydir. Bir adam yağmura tutulmadan, yahud dumana boğulmadan güneş görebilirse gün görmüş addolunur”¹.

Hava Hâmid'i sıkıyor, fakat güzeller bu sıkıntıyı hafifletiyor. Bu güzeller olmasa Hâmid Londra'dan ayrılmaya hazırdır. Ekrem Bey'e yazdığı 4 Haziran 1887 (23 Mayıs 303) tarihli mektubunda şöyle diyor :

“Bugün âdetin hilâfında olarak bir az güneş görüyoruz. Yoksa ekseri aydınlığı şebânelerde, baharı ise sofralarda falan aramak lâzım geliyor. Dünyada bu kadar fütûr veren hava tasavvur olunamaz. Gönlüm sekenesinden iktibâs-i envâr etmese, fikrim bir silsile-i muaşakat içinde dolaşıp kalmasa bu memleketde ben bir gün durmayı ismezdim zan ediyorum. Sözün doğrusu pek havaî bir adamım. Ne kadar yaşlansam yine çocukluktan kurtulamıyacağım”².

Londra cemiyetlerinde fazla aranan bir güzel ile birlikte yemek yiyen Hâmid bu vak'ayı zevkle anlattıktan sonra, tekrar havadan şikâyet eder. Fakat bu hava Londra'da terakkiyi durdurmaz. Yine Ekrem Bey'e yazdığı 14 Ocak 1888 (2 Kanunsani 1303) tarihli mektubunda bunları anlatır :

“Dün gece ise Londra nısıf âlemlerinde mahbûbe-i lâüflühûn olan bir dâhiye ile beraber taam ettim. Ne kadar aranılmış bir yâdigâr olduğunu şundan anlayabilirsün ki, yalnız sofrada iken üç mektup, iki telgraf aldı. Sonra birlikte temâşagâha gittik. Gece on buçuğa kadar beraber kaldık. Nihayet arabasına binip uçdu gitti. Yalnız bir bûse: Bununla iktifa ederim. Yine o temâşagâha avdet ederek bir İngiliz dosta tesadüfle oradan iki nâzenin edinerek sahura gittik. Sahurdan sonra her ne kadar busede imsak olunmadıysa da yine oruç başladı. Elhasıl hiç bir günah işlemek müyesser olmadı. Bir zahid gibi evlerimize geldik. Böyle bir şeb-i nûrânîye hased etmezsin ya ?

Ah, Ekrem bu ne havadır. Tamam beş gündür gece: Beş gündür mütemadi gaz yanıyor da yine karanlık!... Yine kimsenin vazifesinde değil, medeniyet susmuyor. Terakki durmuyor. Yine arabadan, şimendöferden geçilmiyor. Bir yanda güneşin cenazesi kalkıyor. Bir yanda güzeller mahşeri. Şimdi gazlar içinde yemeğe gideceğim. Çünkü sefa-retten elçi Paşa sofrayı kaldırdı. Yani o esaretden kurtulduk. Hürriyet-perver fikrimi takib ederek imlâ-yi mide için de muharrikat-i sevda mecma'larına gidiyorum. Bu sabah neye böyle saçmalar yazıyorum bilmem: “Hâlâ mı sarhoşum acaba?”³”.

¹ Mektublar, II, s. 135, 136.

² Mektublar, I, s. 289.

³ Mektublar, I, s. 294-295.

gailersiz değilim. Sıhhatim rahnedâr oldu. Ondan dolayı Avrupa'dan bir türlü istifade nasib olmuyor. Usandım, bıkdım ¹”

25 Temmuz 1894(13 Temmuz 1310) tarihinde Pîrîzade İbrahim Bey'e yazdığı mektupta, Türkiyedeki zelzele ve kolera salgınından bahs ettikten sonra Londra'yı şöyle anlatıyor:

“Âlemin son günleri mi takarrüb etti, nedir bilmem! Buraya da ben geldim geleli hemen her gün yağmur yağıyor. Londra'nın meşhur-i âlem olan mevsimi pek rezil bir şey oldu ².”

Londra'nın havası Hâmid'in sıhhatine tesir etmiş olmalı ki içki ile ilgisini kestiğini de Pîrîzade İsmail Bey'e yazdığı 22 Mayıs 1898 (1 Muharrem 1316) tarihli mektubunda belirtiyor:

“Hava böyle devam ettikçe benim elime kalem almaklığım hemen de muhal derecesinde müteassirdir. Bu gün dört gündür ki güneş yüzü görmedik. Yağmursa bir an eksik olduğu yokdur. Demincek güya güneş çıkdı. Hudâ bilir ki bir kibrit âlevinden ziyade sürmedi, bir dakika içinde yok oldu gitdi. Böyle havada mektub alınır, ama yazılamaz, öyle değil mi?

“Benim uzun kısa şişelerin hiç bir neviyle münasebetim kalmadı gibidir. Yutmakta olduğum, daha doğrusu içmekte olduğumuz rutubetli havanın iras etmekte olduğu mazarrat elveriyor. Bu kasvet ka-im oldukça ettibba ziyaretinin ne hükmü olabilir? Bu memleket değil sefine-i Nuh !...,”³

Hâmid, Pirîzade Osman Sahib Bey'e yazdığı bir mektubda (bu mektubun tarihi ve sonu yoktur), güzel bir at yarışından bahs eder:

“Siz çiftlik âleminde, av talimlerinde beni unuttuğunuz gibi, ben de Londra mevsiminde size mektub yazmağı düşünemezsem kıyamet mi kopar? Ne !..”

“O değil ama, hakikaten hava üç gündür havaıyata müşevvik bir halde bulunuyor. Dün Londra'nın en ma'ruf yarışlarından birisine gittik. Bütün kibar-ı cemiyet orada idi. Ascot yarış denilen bu mahall-i içtimaîde zâhiri ve bâtinî görülen güzelliklerin dünyanın hiç bir tarafında görülmesi mümkün ve mutasavver değildir? Bir kaç milyon liralık esvab, saraylar dolusu hatun, bir kaç milyon liralık oyun, yani kumar.

¹ *Mektublar*, II, 300.

² *Mektublar*, II, s. 125.

³ *Mektublar*, I, s. 276-277.

Sürdüğü hareketli hayat Hâmid'in belirttiğine göre edebiyatla uğraşmasına pek imkân vermiyor. Hâmid, edebiyatla, yazı ile uğraşamamasının sebebini daha ziyade havanın kötülüğünde bulmaktadır.

“İstanbul'un hararet ve burûdetinden şikâyet edenler bu mevsimsiz memleketi görmeyenlerdir. Havanın sana yazı yazdırmayacak derece tesiri varsa, demek ki burada bulunsan benimle musahabet etmeğe de gönlün olmayacak. Her ne ise dostumuz Mösyö Gibb edebiyat-ı Osmanîye tarihini yazmakla meşgul olduğundan ve senin nâmını zikr edeceği yerde âsârından da bir iki numûne basacağından numûne olabilecek şeyleri bizzat senin intihâb edip göndermeni rica ediyor. Benden de bazı eş'ar istiyor. Zannederim ki «*Kürsî-i istigrak*» dan başka verilmeğe, teşhir edilmeğe sezâ eserim yoktur. Anı da Bombay'dan gönderdiğim zaman sen pek beğenmişdin de anın için lâyük bulurum. Bir de Gibb senin «*Tâlim*» e girmiş olan «*Tifl-ı nâim*» manzûmesinin sahibi yeni ve eski Pertev'lerden hangisi olduğunu tahkik edememiş, bizlerden anlamak istiyor¹.”

Ekrem Bey'e yazmış olduğu 1 Nisan 1894 tarihli mektubta da Hâmid yine edebiyattan bahseder.

“Edebiyat ile iştigal edilemiyor değil mi? Senin orada hiç olmazsa Tevfik Fikret'in var. Ben ne yapayım Vâkıa Londra denilen kâinat içinde âlem-i edebiyat da mevcuddur. Fakat benim pencerelerimden; yahut dürbünümle görünmüyor, görülmüyor. Veyahud pek az gözüküyor. O, ne kadar olsa bizim için ecnebidir. Biz de anın için garîbiz. Her kuşun dili başkadır. Ben kendi dilimde ötmek ve kendi ilimden olan kuşlarla ötüşmek isterim. Halbuki bizim kuşlar hep mahkûm-ı sükût. Yukarıda dediğim feryad başlayacak, bari susayım².”

19 Şubat 1892 de (7 Şubat 1306) Bahaeddin Bey'e yazdığı bir mektupta Hâmid bedbindir. Ekrem Bey ve diğer arkadaşlarının kendisini unuttuklarından bahs etmektedir.

“Evet bizim Londra ikameti bir az uzun sürdü. Sanki İstanbul'da yahud başka yerde bulunsam birbirimizden daha ziyade mi istifade edeceğiz.

Ne diyecektim? Evet, oğlum burada mektebde, kızım da İstanbul'da mektebde. Sen ailenle berabersin, bahtiyarsın. Ben ailesizim, fakat

¹ *Mektublar*, I, s. 292, 8 Ağustos 1891 (27 Temmuz 1807).

² *Mektublar*, II, s. 17.

Olur şeylerden değildi. Yalnız at yarışı değil, sūs yarışı, zenginlik yarışı, güzellik yarışı, sefahat yarışı. Biz tabii eāzım-i ricâlden bulunduğumuzdan prenlere mahsus olan dairede idik. İşte o kadar. Bugün enseme başımın tepesine doğru o neşe'nin humarı geldiğini görüyorum¹.

Hâmid yine Pîrizâde Sahib Bey'e yazdığı 22 Teşrinisani 1905 tarihli mektubunda Londra gazetelerine ait bir haber verir:

"Londra gazeteleri, erbabı taraflarından hall edilmek üzere sık sık santraç mansûbeleri ilân etmekte olduklarından ve bunlar bazen taraf-ı âcizanemden dahi hall edilmekte bulunduğundan, niyet-i çâkerânem en müşkil mansûbelerden bazılarını beylere dahi gönderip hall ettirmektedir. Zannedirim ki İsmail Bey içlerinde birinci çıkar²."

Londra güzellerine karşı duyduğu aşk neticesinde Hâmid, 1890 yılında bir İngiliz olan Nelly Cloower'la evlenmiştir. Ancak Nelly Hanım da rahatsızdır. Pîrizade Osman Sahib Bey'e yazdığı 20 Mayıs 1907 târîhli mektubunda:

"Nelly Hanım'la beraber resmî melfûf olan nekahathânedeki bulunuyoruz. Lâkin havalar berbad. Memâlikinde güneş batmayan İngiltere'nin tahtgâhında güneş doğmaz oldu. Dünya gibi bu taraflarda güneş de yalancı"³. diyor.

Hâmid, Recaiâde'ye yazdığı 21 Şubat 1911 tarihli mektubunda, Nelly Hanım'ın mezarını ziyaret ederken Fatma Hanıma benzeyen bir kız, daha sonra da Nelly Hanım'ın adına hazırlanan bir taş gördüğünden bahs eder⁴.

Hâmid'in uzun yıllar kaldığı Londra'ya ait zengin intibaları sadece mektuplarında yazdıklarından ibaret değildir. Londra'da yazılan *Finten*⁵, yazarın bu şehre ait çeşitli intibalarının toplandığı bir eserdir. Nitekim *Finten*'in mukaddemesinde "Finten'in muhteviyatına gelince, mehazım Londra'da geçen hayatım, şuhudumsa kendi müşâhedâtımdır" diyerek bu eserin Londra mahsülü olduğuna dikkati çeker.

Hâmid'in bu eserindeki intibaların bir kısmı, eserin bütününe sinmiş olan konuşma, hitap ve davranışlarda görülür. Diğer bir kısmı ise ayrı ayrı görülebilecek durumdadır. Resmî hayatının içine girmesini mümkün kıldığı yüksek İngiliz sosyetesini de *Finten*'e aks etmiştir.

¹ *Mektublar*, I, s. 283.

² *Mektublar*, II, s. 228 (İsmail Bey, Pîrizâde İsmail Bey'dir).

³ *Mektublar*, II, s. 62.

⁴ *Mektublar*, II, s. 129-130.

⁵ *Finten*, İstanbul, 1334.

Finten piyesinde esas vak'a, Londra'da geçer. Mekân ve cemiyet olarak Londra'yı ve Londra'da yaşayan insanları görürüz.

Mekânlardan, New Club, Hyde Park, Veromond Hastahanesi daha geniş olarak tasvir edilmiş, diğerleri ise isim olarak zikr edilmişlerdir.

New Club şöyle tasvir ediliyor (s. 94) :

“New Club. Raks-çalgı, bir kenarda taâm sofraları. Elbise-i leyli-ye giyinmiş kadın, erkek bir çok halk. Kimi raksda, kimi sofrada, musahabede. Gezerler, otururlar. Bu halkın içinde kadınların ziyadece hürmetle selâm verdikleri bir zat dahi bulunur ki ekseriyet üzre dolaşır. Çinliler, elmaslı, incili Hindliler, fesli ve külahlı bazı züvvâr görür, nerdübanlardan inip çıkarlar. Hüzzar içinde şunlar da dolaşır, zâhir ve gaib olur.”

Piyes kahramanlarından çoğunun Hyde Park'ta dolaşmaları münasebetiyle buraya ait bazı teferruat da verilmiştir:

“Hyde Park'da Row nam mesirenin bir kenarı, Alexsandra Hotel ve Saint Georges Place-deki evler. Atlı arabalı, yayan halk, esvat-i cemiyet” (s. 168).

Finten, Lord Dick'le evlenecek yetim bir kız seçmek için Veromond Hastanesine gider. Bu münasebetle yemekhane v. s. gibi bazı teferruatla hastahane havası da verilir. (s. 125).

Bunların dışında sadece isim olarak zikr edilen yerler şunlardır: Londra, Governor Square (s. 13) Saint James Palace; Quine's Gate (s. 21), New Club (38), Albert Hall, Carlton Club, (s. 31) Portlandis, Harlengham, (s. 32), Saint Georges Palace (s. 47), Bachelor's Club (s, 115), Bromston hastahânesi (s. 125) Brackly Square (157) Veromond hastahânesi (253), Saint James Parkı (316) West Minster Abbey (s. 333, 343).

Hâmid, *Finten*'de yer yer Londra'nın havasından da bahseder (s. 27, 33, 34). Bu sözler Hâmid'in mektuplarında görülen hava ile ilgili sözlerin benzeridir.

İnsanlara gelince, *Finten* piyesinde oldukça kalabalık bir şahıs kadrosu vardır. Bunları asiller, halk tabakası ve yabancılar olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Piyesin esas kahramanları Lord Dick, Lady Dick, Doktor Thomas, yüksek sosyete mensupturlar. Onların etrafında da yine aynı tabakaya mensup bir yığın insan vardır. Piyese kendisini de sokan Hâmid, İngiliz yüksek sosyetesini oldukça yakından tanımış ve eserinde bu şahısların bir çok özelliklerini belirtmiştir.

Bunlar, umumiyetle veciz, kapalı ve nükteli bir üslûbla konuşurlar. Çok merâsimperver ve maskeli olmakla beraber içlerinde perdeyi da-
ima yırtmağa hazır, kuvvetli ihtiraslar da vardır. Piyetin ana temle-
rinden biri asâlet, örf ve âdetin yarattığı maske ile ihtiraslar ara-
sındaki çatışmadır. Lord Dick'in annesi Lady Dick gibi yaşlı olanlar
davranışları bakımından çok muhafazakârdırlar. Gençler ise örf ve âdet-
ten çok kendi ihtiraslarının sesini dinlerler. Lady Dick'in oğlu Lord
Dick Finten'le gayri meşru bir hayat yaşamaktan çekinmez. Zaten
piyetin ana fikirlerinden biri asalet ile ihtiras arasındaki tezatdır. Lady
Dick'in kızı Constance da örf ve âdetlere fazla ehemmiyet vermez.
Meselâ, annesinin kabul salonuna suvari kıyafeti ile girerek Lady'nin
bayılmasına sebep olur.

Yüksek İngiliz sosyetesinin diğer bir özelliği paraya büyük bir değer
vermesi, insanları sahip oldukları servet bakımından değerlendirmesi-
dir. Başka bir özellik de yabancılara karşı takınılan küçümseyici ta-
vırdır.

Bütün bunlar, Hâmid'in yüksek İngiliz sosyetesine imrenici olmak-
tan ziyade, tenkid edici bir gözle baktığını gösterir. Yazarın daha
İngiltere'ye gitmeden önce yazmış olduğu «*Duhter-i Hindû*» adlı piye-
sinde İngilizlere karşı menfi hisler beslediği görülür. Daha önce bu
nokta üzerinde durulmuştu, Finten'in ön sözünde I. Dünya Savaşının
da tesiri ile yazar, İngilizlere karşı duymuş olduğu hiddeti en kuvvetli
şekli ile ifade eder.

Yüksek tabaka karşısında almış olduğu menfi tavra mukabil; halk
tabakasına karşı Hâmid büyük bir sempati besler. *Finten*'de anne ve
babası belli olmayan Blanche yüceltilmiştir. Onun yanısıra piyeste halk
tabakasına mensub daha bir çok şahıs vardır. Bunlar asillere karşı iç-
lerinde bir nefret duygusu beslerler. Hyde Park'ta Lord Dick iskemle
bekçisine gösterişli bir şekilde bahşiş vermeğe kalkınca İrlandalı olan
bekçi bunu reddeder :

“Lord Dick : Bozmak icab etmez, hıfz edin. Para bozdürmek, hu-
susiyile alt tarafını almak âdetim değildir. Bahşiş !

Memur (arkadan gülererek) : Aklınca bahşiş veriyor. Allah akıllar
versin, bu bahşiş vermek değil azamet satmaktır. (Birdenbire ziyade-
siyle teheyyüç ederek) bahşiş mi?,. Bahşiş nezaketle beraber olmayın-
ca bir para etmez!. Ben İrlandalıyım, My Lord !. Ben senin bu bahşişini
götürüp şu sırmalı arabacılarına, altunlu gümüşlü agavâtına vereceğim”
(s. 184).

Yine bir İrlandalı olan Mother Robertson da Lady Dick 'e şöyle söyler :

“Yetmiş yaşında bir fakir, bir acıklı hatun, bir hastane bekçisi, bir sıfır, bir hiçim My Lady, fakat İrlandalıyım. Sizce İngiliz olmamak bir noksan ise bence İrlandalı olmak bir mükemmeliyettir” (s. 345).

Hâmid'in *Finten* piyesine ustalıkla yerleştirdiği bu küçük konuşmaları da bile asillerle-halk tabakası; İngilizlerle-İrlandalılar arasındaki çatışmayı görmek kabildir. *Finten*'de baştan sona kadar bu tip müşahedelerin yer aldığı görülür.

Yazar, eserin esas vak'ası ile bir alâkası olmamakla beraber sırf, şehrin bir cephesini aksettirmek maksadı ile düğün münasebetiyle, kilisenin önünde bulunan halkı yirmi altı sahife süren (s. 274-300) bir bölümde konuşturur. Bu fasılda halk tabakasına mensup çeşitli insanlar vardır : « Bir kadın, bir sefil, bir sarhoş karı, bir rençber, bir genç sefile, ihtiyar kadın, çamaşırcı kadın, bir polis, dilenci, bir Hyde Park vâizi, bir karı, bir koca, küçük kız, büyük vâlide, ihtiyarlar, delikanlılar, işsizler, hizmetçi kız, suvari » birer ikişer cümleyle kendi dertlerini, şikâyetlerini, düşünce ve arzularını söyleyerek geçerler. Hâmid, piyesin diğer bölümlerinde de halk tabakasından olan insanlara uşaklara ve hizmetçilere ehemmiyet verir. Onlardan bazılarını hayatın derinliklerine nüfuz eden hakimler gibi konuşturur.

Londra'da İngilizlerin dışında yabancılar da vardır. Piyesin aslı kahramanı olan *Finten* Kanadalı, Davalacıro Hindlidir. Yazar, iptidai ihtiraslar taşıyan bu insanları yüksek İngiliz sosyetesine karşı çıkarır. Bunların dışında New Club ve Hyde Park'ta şâir kendisi de dahil olmak üzere (fesli) kısaca bir kaç cümle ile yabancıardan da bahseder¹.

Hâmid, ayrıca Londra'ya ait üç şiir yazmıştır.

Bunlardan « *Hyde Park'tan geçerken* » Hâmid'in en çok tanınmış şiirlerinden biridir. Burada Hâmid bir kış günü sevgilisi ile birlikte dolaşırken edindiği intibaları anlatır. Tabiat ön plânda geldiği için şehir fazla görünmez.

« *Manzûm bir hâtıra* » adlı şiirinde şâirin Londra'ya ait intibaları daha geniş ve net olarak gözüktür. 30 Nisan 1926 tarihinde yazılan bu şiirin az tanındığı için aynen alınması faydalı bulunmuştur :

¹ Profesör Kenan Akyüz, *Finten* piyesi hakkında yaptığı tahlilde Hâmid üzerindeki diğer tesirlerle beraber Londra intibalarını da belirtmiştir: *Finten*, *Türkoloji Dergisi*, c. I, nr. 1, Ankara 1964. (s. 15-49)

Gittikçe o ejderâne şehrin
Sevdâ oluyor hayâli serde;
Ben neyleyeyim ki mâhtâbı
Binlerce sitâre var o yerde?
Hey'etleri hep de bir çeşittir.
Rüyâya geçer o bir geçittir.

Bir parça olup güneş sanırdım
Düşmüş yere öyle pâre pâre!
Mehtâb ile âfitâb aranmaz,
Bir zühre olunca her sitare
Etmekde fezâ-yi aşkı ihyâ,
Şelâle-i hüsn ü ân bu güyâ!

Bir cânibi pür guluvv-i belde,
Bir cânibi pür sükût-i sahrâ.,
Şebgün u zümrüdîn -Green Park-!
Hem zulmet, evet, o hem de hadrâ.
Yekçehre vü yek vücud u yekser,
Ben onda tavâf ederdim ekser.

Her renge girer gibiydi sevdâ:
Bazen sarı saçlı, lâkin esmer.,
Bazen kara saçlı, mavi gözlü.,
Âfetler, ilâheler berâber!
Akşamları avdet etmek üzre,
Köyden bu şafak gelirdi şehre.

Bî savt u seda şîrdi bunlar.,
Meşy ü hareket sükûn içinde
Teb'îd-i hayat için şitâban
Bir âlem-i lâyemut içinde!
Ceyş-i seherî ki leyl kisvet.,
Her hatvesi intibaha da'vet,

Gönlümdeki muhteris şehinşah:
Doğmuş büyümüş çocuk zaferle.,
Bâziçesi öyle ordulardır,
Kani mi olur o bir neferle!
Bir mahşer-i hüsn iken bu manzar,
Sür'atle geçerdî aynı sarsar!

*İnsan uçacak olur, emînim,
Bazen bu güzellerin yanında
Kaç kere melek sedası duydum
Leylen ben o parkın ormanında!
İngiltere payitahtı elbet.,
Var onda bir az semâya nisbet.*

*Çirkinleri belki vardı, lâkin
Zâhîrde bu olmuyordu belli.,
Onlar da güzelleşip, denir ki,
Hiç beklemiyorlardı teselli.,
Sârî oluyor demek güzellik.
Cennette de aynı mübtezellik!*

*Ey aşk-i vatan! Tavahhuş etme.,
Vardır sana nisbetim ezelden.
Aldanma bu türrehâta zîrâ
Can ü dile hükmrân iken sen,
"Hüsn olsa yesar ile yemînim
Atf-ı nazar eylemem emînim!"¹*

« Londra'da bir arkadaşıla bir nısf-i leyliden sonra » adlı şiirinde ise bir gece Londra sokaklarında rastladığı polis refakatinde giden bir kör kızdan bahs eder. Onun kendisinde bırakmış olduğu acı duyguları anlatır².

Mektup, hâtırat piyes ve şiirlerinde görülen bu intiba ve düşünceler ortaya koyuyor ki, Londra'yı bizzat yakından tanınması ve orada yaşaması Hâmid'in hayat tecrübesini zenginleştirmiş, ilhamını genişletmiş, eserlerine canlı ve yeni bir hava getirmiştir. Türk edebiyatında Hâmid'den önce doğrudan doğruya dış âlemden aldığı şahsî intibalarını anlatan yazarlar azdır. Edebiyat daha ziyade mücerret, basma kâğıt yahut kitabî bir mahiyet taşır. Yabancı memleketlerin yeni, alışılmamış manzaraları Hâmid'i, edebiyata hayatı sokmaya zorlar. O, daha önce Divâneliklerim'de Paris intibalarını anlatırken de bunu denemişti. Londra intibalarında yazar kendisini daha serbest hisseder. Bu suretle o sadece kendinden önce gelenleri değil, kendi kendisini de aşmıştır.

¹ *Asrî Türkiye Mecmuası*, nr. 30, 1 Mayıs 1926.

² *Servet-i Fünûn*, nr. 50 (1524), 29 Teşrinievvel 1341.

III

Tanzimat devrinin zengin aile çocukları arasında, muhtelif sebeplerle Avrupa'ya gitme veya kaçma bir ihtiras halini alır. Babasının büyük konağında bir çok Avrupalı'yı görmüş olan, yakın akraba veya arkadaşları Avrupa'ya giden Sami Paşazâde Sezâi de küçük yaştan itibaren içinde bu arzuyu besler. Avrupa'ya ait topladığı resimleri gizli gizli annesine göstererek, "Bak anneciğim, şu merdivenleri görüyorsunuz ya.. İşte ben buralardan çıkacağım, şu operaya gireceğim, şu kapıdan da geçeceğim, bu caddede de dolaşacağım" der ¹. Babası Sâmî Paşa'ya Londra'ya gitme müsadese istemek için Nâmık Kemal usûbu ile yazdığı 19 Kânunevvel 1880 tarihli mektubu ², o devirde bir Türk gencinin Avrupa karşısındaki davranışını göstermesi bakımından dikkate şayandır.

"Demek istiyorum ki, bais-i hayatımız olan kavaid-i şer'iyeye ve ahlâk-i islâmiyye dahilinde olarak her ne terakki, her ne marifete teşebbüs etsek mutlak surette Avrupa'dan iktibas etmeğe muhtacız. Zaten terakkiye dinen de mecburuz. İşte bu mesag-i şer'i cihetiyle bendeniz Londra'ya gitmek istiyorum.

Londra'ya gitmek istiyorum. Çünkü XIX. asrın kemalatı dârü'l-fünûnda lisana gelmiş, ahalisinde teşahhus, ebniyesinde tehaccur, hey'et-i umumîyesinde tecessüm etmiş. Londra'ya gitmek istiyorum. Çünkü bir kulakları parlamento müzâkeratını dinlemekte meşgul iken, diğer kulakları Hindistan'da zuhur eden gürültüleri kemâl-i dikkatle işiten, bir gözleri ziynetlere, nurlara gark olan salonları, tiyatroları temâşa ederken, öteki gözleri dünyanın öbür ucunda olan Avusturalya'daki memâlikini nazar-i tedkikden geçiren bir büyük milletin hikmet-i idaresini anlamak isterim.

Londra'ya gitmek istiyorum. Çünkü yüz milyon nüfusun söylediği, yüz bin edibin asırlardan beri ihyasına çalıştığı bir lisanı öğrenmek sevdasındayım. Mucib-i tasaddi olmamak için gayet ihtisar ettiğim fevâide karşı bir kaç da mahzur vardır: Evvelâ, milletime hâşâ halel verecek kadar İngilizlere meftun olmak, saniyen o büyük asrın mamurelerini görerek neuzubilâh metanetini dünyada hiç bir şeye teşbihe

¹ Sevim Telci, *Sâmî Paşa zâde Sezâi hayatı ve eserleri*, Türkiyat Enstitüsü, Tez nr. 320, s. 5.

² Bu mektup Sezâi Bey'in yeğeni Sâmîye Bilhan Hanım tarafından Suzan Altıntop'a verilmiştir: Suzan Altıntop, *Sâmî Paşa zâde Sezâi'nin makale, mektup ve hatıraları*, Türkiyat Enstitüsü, Tez nr. 444.

muktedir olamadığım akaid-i islâmiyeme hâlel getirmek, sâlisen te'lif edecek kadar iktidar kesb ettiğim ve milletin bais-i bekâsı add eylediğim lisanımı terk etmek..”

Bu mektupta açıkça görüldüğü gibi, Sezâî Bey henüz görmeden İngiltere'ye hayrandır. İngilizceyi öğrenmek, İngilizler vasıtasıyla batı medeniyetini ve İngiliz idare tarzını yakından tanımak arzusundadır. Sezâî Bey'in İngiltere'ye gidişi diğer şahısların gidişlerinden farklıdır. O ne ilk gidenler gibi vazifeten, ne de Nâmık Kemal gibi mecbur olduğu için Londra'ya gitmek zorunda kalmıştır. Bu mektubunun sonunda “Londra'ya gitmek için yalnız bir büyük mâni görüyorum: O da efendimizden müfârakattir”, diye babasının gönlünü almağa çalışarak müsaade isteyen yazar, babasından beklediği izni alamaz. Böylece Sezâî Bey görmeği çok istediği Londra'ya ancak babasının vefatından sonra 1881 yılında resmî bir memûriyetle, Londra elçiliği ikinci kâtibi olarak gidebilir ve 1885 yılına kadar orada kalır.

Sezâî Bey'in Londra hâtıraları, 1886 yılında Gayret daha sonra da 1896'da Servet-i Fünûn'da neşr olunmuştur. Londra intibalarını ise parça parça Hamid'e yazdığı mektuplarda bulmak mümkündür. Bilhassa edebî konularda Hâmid lâkayd veya bilmediği bir edebiyatı önemsemez görünme gayreti içindedir. Sezâî Bey 3 Ağustos 1298 (15 Ağustos 1882) tarihli mektubunda¹ arkadaşına İngiliz edebiyatçılarını müdafaa eder. Londra'da bulunduğu müddet Sezâî Bey'in bu şehirden gerektiği kadar faydalandığı anlaşılmaktadır. Resmî vazifesi dolayısı ile bulunması gereken toplantıların dışında, tiyatrolara operaya gittiği, şehir mevsimi sona erince Londra sâkinleri gibi onun da bir köye çekildiği görülmektedir². Yine 3 Ağustos 1298 tarihli mektubunda şehir mevsiminin bitmesinden memnun görünmekte, balo ve davetlerden şikâyet etmektedir. Ancak Hâmid gibi Sezâî Bey de Londra'nın güzellerine karşı lâkayd kalmamış. Yine onun gibi havasından şikâyet etmiştir. “Vakıa

¹ Mektuplar, I, s. 45.

² Hâmid, Necib Paşa'ya yazdığı 29 Mart 1882 (17 Mart 1298) tarihli mektubunda Mektuplar, II, s. 220) “Sezâî Bey Efendi'den bugün dahi pek uzun bir mektup aldım. Londra'da yalnız bir haline sıkılıyorum. «Absinth» içiyormuş! Mektubunun bir tarafında Sâmî Bey'in (Subhî Paşa zâde) yâdigâr-ı yâdigârından henüz reha bulmadığı için işret edemediği muharrer ve bir tarafda dahi sabahlardan yine sabahlara kadar istimal-i müskirat eylediği sözleri mükerrerdur ki bu da «absinth» içtiğine delalet eder. Bendeniz çektiğim cevri ü cefaya mağlub olarak içerim anıki sevdiği zevk u safaya meclub olarak içmektir. Kendim nâ-kabil-i iflâh iken vereceğim cevapda anın islâhına uğraşacağım” diye yazmaktadır. Ancak, bu mektubun yazılmasına vesile olan Sezâî Bey'in mektubu görülemezdir.

burada bulunan bir adam için Théâtre Français'i de Londra'da görmek mümkündür. Fakat şimdi burada (mevsim) bitmiş ve herkes köylere çekilmeğe başlamış olduğundan bu aralık kabil olamaz, Mevsimin hitamına memnun oldum desem, sözüm doğru olmaz”.

“Balo - şebâne, taam, bahçe davetlerinin tehacümüne ve dörtbuçuk milyon ahalisi olan bir şehre mevsim münasebetiyle her taraftan gelen ecnebiler dahi inzimâm ederek hasıl olan mahşere, dağdağaya takat gelmiyordu”.

“Buranın güzelleri hakkında ne söyleyen hakkın yar. «Adamı... Efendi mahuduna döndüren hava-isterse yüz bin Havva ile beraber cennette olsa çekilmez», diyorsun. Burada hava yok, ama kalbimin hava-yi nesimî-i hüsn içinde teneffüs ettiğini his ediyorum. Garbın en güzel kadınları İngilizler, şarkın da Çerkezlerdir zan ederim. İngiliz kadınlarının edeb ve hüsnlerine hüsn-i taayyüşün, hüsn-i terbiyenin dahl-i küllîyesi olduğunda şüphe yoktur” diyerek İngiliz kadınlarını över.

Sezâi Bey bu uzun mektubunda, Hâmid'in o zevkle anlattığı kuşlarını kıskanmakta ve kendisi ile Hâmid arasında bir mukayese yapmaktadır.

“Benim öyle senin gibi sabahları beni uyandıracak bülbüllerim, geceleri uyutacak ishaklarım yok. Sabah beni kaldıran şimendöferlerin âvâzesi, geceleri uyutan, bir dakika ârâm etmeyen dağdağa-yi medeniyetin şiddetli bir yorgunluğudur. Gündüzleri nazarım sisler dumanlar içinde gâib olur. Rüzgâr o güzel râyihalara bedel fabrika dumanlarını getirir. Hava muzlim, ağır, mahşer-i medeniyetten kaçarak açık sema, bir tenha köşe ararım. Arasına yalnız başıma (Thames) in kenarında oturur garib garib vatanımı ve sizleri düşünürüm”¹.

Sezâi Bey'in Londra'dan yazdığı, şimdilik elde bulunan ilk intibaları denilebilecek olan bu mektup, onun mizacını göstermesi bakımından da mühimdir. Londra'nın havasını, sisini, kadınlarını gören, «dağdağa-yi medeniyet» dediği gürültüsünden, fabrika dumanlarından şikâyet eden sanatkâr ile, Londra'yı önce Parlementosu, her türlü kültür ve sanayi müesseseleri ile birlikte gören ve oraya «enmûzec-i âlem» diyen Nâmık Kemal'in mizac ve davranışının farkı aşikârdır. Nâmık Kemal'in gazetesini çıkarmağa, mücadelesine devam çalıştığı, hürriyet ve medeniyetine hayran olduğu bu şehir, Sezâi Bey'i başka tarafları ile cezbeder. O da medeniyete hayrandır, hattâ mesleği dolayısıyla İngiltere-Fransa-Almanya arasındaki siyasi münasebetler hakkında fi-

¹ Mektuplar, I, s. 43-44.

kir bile yürütür¹. Ancak, onu daha çok ilgilendiren Thames nehri kıyısında, Hyde Park'ta ve Londra civarında yaptığı gezilerdir.

“Üç günden beri Londra'dan «Bant» nâmında bir köye nakl ettik. Bu bulunduğumuz köy İngiltere'nin tezyinat-i tabiatından olan büyük büyük ağaçlarla mahdûd sayfiyenin pişgâhında muntazamca bir bahçe. Bahçenin öte tarafında küçük bir orman var. Burada öyle hava-yı hayat-efzâ-yı şarkı andırır bir sema yoksa da Londra'nın o araba, şimendöfer gürültülerinden kurtulup da birdenbire bulduğum bu sükûn ve sükûnet âlemi bilmezsin ki, bana vatanımı, Çamlıca'yı ne kadar garib bir surette ihtar ediyor!... Hazin sabahları, garib akşamları var. Pencerenin önünde lânesâz olmuş bir kuş var ki yalnızlık içinde bana yâr-i hemdem oluyor. Heyecanlı bir kalbi bir kalbe düşmüş ümit gibi bir köşede ârâm etmez, sevda gibi girdiği yerlerden feryad işitilir. Durgun durgun âvâza başlayıp da sadâsı havayı tehyic ederek semaya doğru çekilip gitdiği zaman kalbî feryadların Cenab-i Hakka vusûlünü gösterir²”.

3 Ağustos 1298 (15 Ağustos 1882) tarihli mektubundan alınan parça Sezâi Bey'in hareketli, canlı, gürültülü şehir yerine kıyı tercih ettiğini, yuvasını tesadüfen penceresinin önünde kuran bir kuştan mektubunda bahs edecek kadar tabiatı hayran olduğunu gösterir. Çamlıca'da Hâmid'le birlikte dinledikleri bülbül yavrusunu, operaların kendisine unutturamayacağını belirtir³.

Sezâi Bey'in Londra hakkındaki en zengin intibalarını havi olan, İngilizleri, Fransızlar ve başka milletlerle mukayese eden bu mektubun bir cümlesi, kendisinin İngiliz toplumu hakkındaki fikrini belirtir ve bakış açısını teşkil eder. “Benim itikadımca dünyanın en birinci milleti İngilizlerdir⁴”. İngilizlere karşı duyduğu bu sonsuz hayranlık, I. Cihan Savaşı sırasında bir az sarsılırsa da, ömrü boyunca sürer denilebilir. Bu kırgınlığı gösteren Celâl Nuri Bey'e yazdığı ve *Edebiyat-i Umumiye Mecmuası*'nda neşredilen mektubunda şöyle der⁵:

“İngiltere hariciye nazırı Salisbury'nin dâmad-i vâlâ-yi nijadı Balfour'un Amerikalı Wilson'a yazdığı «Lâyiha-i diplomasıye» sinde âdetâ sövüp sayıyor ve âdetâ hezeyan söylüyor. Romanya gibi, Sırbistan gibi yeni devlet olmuş veya devlet olmağa alışmamış kaba memleketlerin diplomatları bile bundan daha nâzik, daha incedir. Balfour, biz Türkleri

1 *Mektublar*, I, s. 67.

2 *Mektublar*, I, s. 71-72.

3 *Mektublar*, I, s. 41.

4 *Mektublar*, I, s. 59.

5 Nr. 21, s. 375, 24 Mart 1917.

medeniyet-i garbîyeye bigâne bulduğu için bî-pervâ Avrupâ'dan dışarı çıkarmalı diyor. Yüz milyondan ziyade erkân ve efradı olan bir aile-i beşerin bütün kadınlarını, çocuklarını aç bırakarak tedric ile öldüreceğini iki seneden beri kemâl-i gurur ve surur ile ilân ve bütün kuvvetini o maksada sarf eden İngiltere devletinin hariciye nazırı medeniyetten bahsediyor ve o medeniyete ecnebi olduğu için Türkleri İstanbul'dan çıkararak yerlerine Moskofları, Kazakları getireceğini lisan-i siyasi ve resmî ile söylüyor. Biz Türkler, İngiltere'nin bu medeniyetine bigane olduğumuz için ne kadar iftihar etsek azdır".

Sezâi Bey 3 Ağustos 1298 tarihli mektubunda yer alan intibalarının diğer yazılarında da kısmen genişleterek tekrarlar ve bazı ilâveler yapar. Bu mektubunda arkadaşlarını çok düşündüğünü yazmakla beraber Hâmid'in Bombay'dan Rezaizade Ekrem'e yazdığı 5 Mayıs 1884 tarihli mektubundan¹ anlaşıldığına göre İstanbul'da bulunan Rezaizade Ekrem'i ihmâl etmiş ve gücendirmiştir. Hâmid; Sezâi'yi müdafaa eder.

"Sezâi istediğin kadar sık yazıyormuş "anlaşılan aldığı cevapları beğenmiyor" diyorsun. O nasıl lâkırdı. Sezâi'nin Londra'da en büyük tesellisi Ekrem ile Hâmid'den mektub almaktır. Hep derd-i edebe şifa arayanlardan değil miyiz?"

Rezaizade Ekrem, Hâmid'in bu mektubuna verdiği 30 Temmuz 1300 (11 Ağustos 1884) tarihli cevabında². "Sezâi bilmem kampanya safalarına daldı da ahbabını, ihvanını bütün bütün unuttu mu, ne oldu. İki aydan ziyadedir bir şey yazdığı yok. İnsan muharrikât-i hissiyat ile muhat olduğu zaman ihvanını düşünebiliyorsa da-hayır öyle değil daima düşürmeğe muhtaç oluyorsa da onlarla konuşmağa vakit bulamıyor. Sezâi bu hususda hepimizden bahtiyar. Ah gençlik demektedir".

Bir edebî mubahase dolayısıyla Londra'dan *Tercüman-ı Hakikat*'e gönderdiği (25 Ekim 1882) 8 Teşrin-i evvel 1298 tarihli yazısında³ İngiltere'de neşr edilen Times, Daily Telegraphe, Standard gazetelerini zikr ederek onların muktedir muharrirlerinin edebî mubahaselere girişmediklerini belirtir.

"İngiltere'de Times gibi Daily Telegraphe gibi, Standard gibi gazetelerin muharrirleri ne derecelerde muktedir ve mertebelerde güzel yazdıkları malûmdur. Bununla beraber yine hiç bir mubahase-i edebî-

¹ *Mektublar*, I, s. 146.

² *Mektublar*, I, s. 174.

³ *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 2, 11 Kasım 1316 (29 Teşrin-evvel 1332) s. 37.

yeye girişemez. Girişse hiç bir matbaa kabul ve neşr etmez. Bir müddetten beri hadd-i âcizanesi dâhilinde bir inkılâb-i terakki gösteren Edebiyat-i Osmaniye muahezesi, cevher-i kemali seng-i siyahdan, be-dayi-i edebîyeyi, efkâr-i âmiyaneden, ondokuzuncu asrı asr-i âdemiyyetten tefrik ve temyiz edemiyen İbrahim Efendi'ye bırakmak meselâ tanzim ve takdir kıymeti için mücevherâtı demircilere teslim etmeğe benzer”.

Gayret'te (18 Nisan 1302, sayı 16) neşr edilen, Londra'dan yazılmış olan 1 Kanunvevel 1885 tarihli mektubundaki intibalar, İstanbul-Londra arasındaki yolculuğa aittir. Fırtınalı denizin tasviri şâirâne bir şekilde yapılmıştır. Mektubun son cümlesi İngiltere hakkında yazarın fikrini tekrarlamaktadır. “Vapurdan ufukta siyah bir nokta görünür. Artık sahile takarrüb ediyorduk. Zira o nokta âli ve hür İngiltere idi”.

4 Temmuz 1302 (16 Temmuz 1886) tarihli *Gayret*'te yer alan «İngiltere Hatıratı I» ise Sezâi Bey'in temayülünü ve belki de hassasiyetini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu hatıratında yazar, Londra civarındaki bir köyün kilise ve mezarlığından bahs eder. Bir yaz akşamı bu kilisenin önünden geçerken elinde çiçek bulunan siyahlı bir kızın geldiğini görür. Bu kızın iki gün önce o mezarlığa gömülen delikanlının nişanlısı olduğunu anlar. Genç kız mezarlığa gelir. Yazar uzakta bir yere oturarak onu ve tabiatı seyreder, kilisenin çanını dinler. Kız nişanlısının mezarında dua eder, getirdiği çiçekleri oraya bırakır. Kendisine acıyan yazar yanına yaklaşır, o esnada kız bayılır, papaz onu kiliseye sokar. Sezâi Bey oradan ayrılırken kendi kendisine “Yarabbi bu meleşin kalb-i rakik-i muhabbet-perverine karşı bu mermer nedir?” diye sorar.

Bu manzara sadece Londra'ya ait olmamakla beraber Sezâi Bey'in mizacını ve romantik bakış tarzını göstermesi bakımından dikkate şayandır.

11 Temmuz 1302 (23 Temmuz 1886) tarih ve 28 numaralı *Gayret* 'te neşr edilen «İngiltere Hatıratından II: Haziranda Hyde Park» başlıklı yazısı, yazarın Londra'da sık sık ziyaret ettiği bir yerin tasviridir. Burada Hâmid'e yolladığı 3 Ağustos 1298 tarihli mektubundaki intibalarını genişletmiştir. Realist bir tasviridir:

“Avrupa'daki mesirelerin en büyüğü olan Hyde Park mevsim add olunan Nisandan Temmuz evâsıtına ve alafranga saat beş buçuktan yedi buçuğa kadar İngiltere erbab-i asâlet ve servetinin mevki-i içtimâ'ı ve mahall-i tenezzühüdür. Bir Haziran akşamı idi ki, Londra'nın iklimi iktizasınca ekser zaman gibi, park yine hafif bir sisle mestur

idi. Sisler için de ağaçların yalnız yeşil cihetleri görünür ve Hindistan'dan götürerek mesirenin bir cihetine diktikleri güllerin üstünde yine bu sisler bir kızın vücudundaki penbeliği büsbütün setr edemeyen dantelli bir gömleğe benziyordu. İngiltere'nin yakmaz, fakat tenvir eder şu'â-i şemsi-zan ve şübhe arasında nâzân nâzân zihne nüzül eden bir fikr-i şâirâne gibi sisleri gûzar ederek zemine ancak dokunabiliyor ve bundan reng-i âle mâil bir akşam hasil oluyordu. Hele parkın uzakdan görünen cihetlerinde sisler, dumanlar içinde peyda ve nihan olan güzellere baktıkça, Londra'ya içi meleklerle dolu bir bulut inmiş zan ederdim".

Yazarın teferruata dikkat eden, şâirâne anlatışı yazının bütününe hâkimdir. Daha sonra parktaki gölden (lâk) «amazonlar» diye adlandırıldığı ata binmiş, güzel İngiliz kızlarından bahs eder.

"Amazonların gezdiği yer bir az aşağıya mâil olduğundan dünyanın en güzel cinsinden atların üzerinde hüsn ü tarâvette cihan içinde yekta olan bir kaç bin İngiliz kızının dalgalana dalgalana geldiğini görmek bir hava-yi nesimî-i hüsn içinde teneffüs etmek neş'esini gösteriyor. Diğer cihetinde mükemmel arabalar ...yaya yollarındaki halk ... velhasıl bu debdebe-i medeniyeti ve marifet ve ticareti sayesinde hasil olan bu saltanat-ı serveti nazar temaşadan bitab kalıyor".

Bu Amazonların tasviri devam eder. "Gurur-i cemal, gurur-i şebabet" in her hallerinden belli olduğu bu güzel kadınlar tahsilli oldukları için "diğer milletler içinde mümtaz" olurlar, der.

Sezâi Bey, "bir yaş ağaç" kesmenin "bir adam idam etmek derecelerine yakın bir cinayet" sayıldığını, bu yüzden parkta "bir ağaç kesileceği zaman bir iki gün evvel"den gazetelerde ilân edildiğini yazar. Parkın içindeki büyük kalabalık polisler tarafından kontrol edilir. "Bu kadar izdiham içinde görülen terbiye ve edeb ve intizam-i fevkalâde halkın kanun-i hürriyete olan itaatleri sayesinde¹".

Servet-i Fünûn' da 31 Teşrinievvel 1312² neşredilen «Londra hatıra-tından» başlıklı yazısında, Londra'nın zevk ve şevk mevsimi olan Haziran ayında "ber-mutad Hyde Park" a giderek "yüz senelik bir ağacın" gölgesine oturur ve temaşaya başlar.

"Bütün cihanda debdebe-i medeniyetin yegâne bir temaşası! Parkın içinde Göksu deresinin iki üç misli genişliğinde, zarif sandalların, kızların dest-i nezaketleri ile tahrik olunarak bir nâsiye-i pâk gibi sath-ı sâfını okşayarak çin-i cebinler bırakan küreklerin, bir ruha-nüfuz

¹ *Gayret*, nr. 28, 11 Temmuz 1302.

² C. XI, nr. 296-299.

eder gibi-tâ ka'rını gören mai gözlerin, âlem-i neş'e ve âba inciler serpen tebessümlerin, sarı saçlar gibi sathına dökülen salkım söğüdlerin teşkil ettiği yeşil ile mâiye boyanmış âşiyaneleri, mersâ-yi muhabbet addeden sandallardaki naz ü niyazların, gizli gizli buselerin tehyic ettiği bir lâkı, arabalı, atlı, yayan binlerce erbab-ı safâ ve sâmanın deveran ve cereyanına müsaid, etrafı büyük ağaçlarla muhat yolları; Afrika'nın Hindin neşv ü nemâsı galeyan ve fezeyan halinde olan ezhar-i rengini ile tezyin olunmuş çemenleri var... O gün amazonları seyr ediyordum: Dünyanın en güzel cinsinden olan atlara binmiş, yine dünyanın en güzel cinsi olan bir kaç bin İngiliz kızının, bir az meyilli Rotten Row'dan, endam-aram feres-i dilrubaları ile, parkın bir büyük medhali olan tak-ı zaferin üzerinde Wellington'un bir at üstünde yapılmış heykel-i mehîbine doğru gittiklerini Bir İran şâiri görse: bunlar nâkabil-i mukavemet mai gözler, penbe renkler, hoşrubâ endamlarla müsellağ süvarilerdir ki burc-i semadan birini veya sertaser ekâlim-i kulubu zabt ve teshire gidiyorlar! derdi”.

Bu parça, bundan önceki «*Hyde Park*» adlı makalenin hemen hemen bir tekrarıdır.

Sezâi Bey Londra'da zamana verilen kıymete de hayrandır. “Bu memlekette her şey nasıl da saate, dakikaya merbuttur” diyerek bir arkadaşı ile birlikte gittikleri bir kahvede garsonun kendilerine, “zaman-ı hizmete beş dakika” bulunduğunu söyleyerek çay vermediğini anlatır.

Yazının ikinci kısmını o gece lokantaya giderken rastladığı bir Türk gencinin bir İngiliz kızı ile geçirdiği aşk mâcerâsı ve hüsrânı teşkil eder. Gerek bu maceranın naklinde, gerek yazarın o geceye ait intibalarını anlatışında Londra tabiatı ve bilhassa farklı sınıflara mensup kadınlar yer alır.

Bu genç ile “Londra'nın cihet-i şimâlisindeki mahallelere doğru tebaüd” ederek orada bir lokantaya girerler. Genç çok şarap içer ve derdini anlatır. Yazar, sarhoş olan bu genci evine götürür, yaya olarak dönerken, kendisine o geceyi birlikte geçirmelerini teklif eden kadınlara rastlar. Bunlardan “fena bir öksürüğün tanin-endaz” göğsünü soğuğa açmış biri Sezâi Bey'le konuşur, onu takip ederek sıcak şarap içmelerini teklif eder. Meyhanede birlikte şarap içip ısıdıktan sonra kadın teşekkür eder. Bu teşekkür Sezâi Bey'i üzer. “Bu kelime-i nezaket şimdiye kadar kimseye bu kadar elim bir tesir hasıl etmemiştir; sanırım”.

Arkadaşının hikâyesi ise şudur: Genç, Roma'da rastladığı güzel bir İngiliz kızını sever. Yolculukları birlikte geçer, Londra'ya gelirler.

“Londra'ya sabahleyin girdim, sema yok, siyah bir gök, evlerin bacalarına kadar inmiş, o bacalardan çıkan dumanların gittiği yer görünmüyor. Hava yok, insan yeşile mâil kesif sisleri teneffüs ediyor”. Delikanlı ile kızın münasebetleri Londra'da da devam eder, nişanlanırlar. Delikanlı, İngiliz sosyetesinin eğlencelerine katılmıştır. Atla gezintiler, balolar ve nihayet avlarda bulunur. Ancak bir sabah, nişanlısını Hindistan'dan yeni dönmüş bir avcının kollarında görür ve kendisinden uzaklaşmak için Londra'dan ayrılır. Yazar bu hanımı uzaktan görmüş ve tanımıştır.

“Bu Miss A. 'yı uzaktan uzağa görmüş tanımış idim. İki gün sonra muhibb-i muhlisimi şimendöfer mevkifinde teşyi ederek o gece davetli olduğum baloya gittim. Hüzn-engiz bir tesadüf! Miss A. orada idi. Cemiyetin en yakışıklı, en zarif bir zabitanın kolları arasında, ruhperver bir mûsikinin verdiği şevk ile çiçekler, nurlar içinde tebessüm-nisar-ı bahtiyarî olarak raks ediyordu”¹.

Zikr edilen parçalar da gösteriyor ki, Sâmî Paşa zâde Sezâi'nin intibaları Hâmid'inkinden daha renkli, daha zengin ve daha çeşitlidir. Bu bir az da onun romancı ve hikâyeci olmasından ileri gelir. Hâmid umumiyetle görüşlerin arkasındaki sebeplere nüfuz etmeye çalışır, intibalarından ziyade fikirlerini nakl ederken, Sezâi etrafına, resmi örnek alan bir hikâyeci gözü ile bakar.

« Terakki » makalesinde Nâmık Kemâl'in kendi siyasî ve içtimai düşünceleri için müşahhas bir delil olarak kullandığı Londra, Hâmid ile Sezâi'nin yazılarında içinde yaşanan ve büyük bir hayranlıkla seyr edilen bir dünya haline gelir. İki edib için Londra, siyasî ve içtimai mânâ da taşımakla beraber, her şeyden önce, Türkiye'den çok farklı bir âlem olması bakımından değer kazanır.

¹ *Servet-i Fünûn*, nr. 298, 14 Teşrinsani 1312.